

A Lesencetomaj-Piroskereszt Keszthely-kultúrárs temető korongos fibulái

(Veszprém megye)

1998-ban a Lesencetomaj-Piroskereszt temető további feltárása során újabb 37 sír látott napvilágot. Ezzel a sírok száma 394-re emelkedett. A Sági Károly által az 1961-ben feltárt sírokkal együtt 447 temetkezést ismerünk a területről.¹

A sírok mellékletekben gazdagok voltak, de közülük is kiemelkedik a 368. sír korongos fibulája. Ennek kapcsán, e rövid tanulmány keretében, szeretném bemutatni a temető eddig előkerült fibulás sírjait.

Elöljáróban, röviden ki kell térnünk a tomaji temető feldolgozása során eddig nyert eredményeink ismertetésére is.

A temető a 84. számú út mellett, Lesencetomaj-Piroskereszt nevű résztől keletre, egy nyugat-keleti irányú dombon helyezkedik el. Behatárolt anyagi lehetőségeinkhez mérten arra törekedtünk, hogy elsősorban egy keresztmetszetet kapjunk a temetőről, ezért egy széles kelet-nyugati sávban kezdtük meg a temető kutatását. További célunk az volt, hogy amennyire ez lehetséges, megkeressük a temető széleit. Ennek során sikerült megtalálni a déli, illetve nagyjából behatárolni keleti szélét is.

A feltárás és az anyagfeldolgozás során kiderült, hogy a temetőt a domb alján, keleti lejtőjén nyitották meg. A dél-északi irányú sorok minden bizonnyal a domb teljes szélességében húzódtak. Ezen a részen kerültek elő a temető legkorábbi sírjai, míg a dombtetőn a legkésőbbiek. Ennek háttérében minden bizonnyal az áll, hogy a Keszthely-kultúrárs temető megnyitásakor a dombtetőn még jól látszottak azok a római korra keltezhető sírok, amelyek nyomait nekünk is több ízben sikerült megfigyelni.² A római korra keltezhető emlékművek jelenléte a temetőn belül és környékén nem véletlen, hiszen Lesencetomaj területéről több római kori lelőhelyről is tudomásunk van. (MRT 1, 113–114; KUZSINSZKY 1920, 119–121) Sajnos feltárások hiányában nem sokat tudunk mondani a terület római kori történetéről, de több mint valószínű, hogy az erre vezető kereskedelmi út mellett jelentősebb településnek kellett lennie. A Keszthely-kultúra népe a római te-

Disc brooches from the cemetery of the Keszthely culture at Lesencetomaj-Piroskereszt

(Veszprém County)

Further 37 graves were unearthed during the continued excavations of the cemetery at Lesencetomaj-Piroskereszt in 1998. This increased the number of graves to 394. Altogether 447 burials are known from the site together with the graves unearthed by Károly Sági in 1961.¹

The graves contained many grave-goods, among which the disc brooch in grave 368 was an outstanding one. On the occasion of this brooch I would like to describe in this study the graves of the cemetery that contained brooches.

First we must tell about the results of the analyses of the Tomaj cemetery.

The cemetery is located on a west-south directed hill east of the area called Lesencetomaj Piroskereszt, along road no. 84. Making the best of the limited budget, we tried to get a cross-section of the cemetery and accordingly started the investigation in a fairly broad, east-west oriented stripe. The ultimate aim was to find the borders of the cemetery. We succeeded in finding the southern border and could approximately determine the eastern border as well.

In the course of the excavations and the analysis of the material we discovered that the cemetery was opened on the eastern slope at the bottom of the hill. The south to north directed rows ran most probably in the whole width of the hill. The earliest graves of the cemetery were found on this side, while the latest ones were unearthed on the top of the hill. It was arranged so probably because at the time when the people of the Keszthely culture opened the cemetery, the Roman period graves, the traces of which we could also detect, were still visible.² The occurrence of finds from the Roman period in the cemetery and in the environs was not an incidental phenomenon since we know several sites from the Roman period in the area of Lesencetomaj (MRT 1, 113–114; KUZSINSZKY 1920, 119–121). Regrettably, we cannot tell much about the Roman history of the area for lack of excavations. It is, nevertheless, highly probable that a significant settlement existed on the trading route that crossed the region. The people of the Keszthely culture must have settled near the Roman

lepülés közelében telepedhetett le. Számuk igen jelentős volt, mivel Tomaj község belterületéről is ismert egy nagyobb Keszthely-kultúrák temető három részlete. (MRT 1, 113)

A piroskeresztű temető esetében bizonyos, hogy a kultúra népe temetkezéshelyül a római kori temetőt választotta, de annak tudatában, hogy a dombtetőn már vannak sírok. Ezért saját temetőjüket a domb keleti lejtőjén nyitották meg. A régi temető emléke valószínűleg az évtizedek során feledésbe ment. Csúppán a szerencsének köszönhető, hogy mind a hamvasztásos, mind a csontvázas római kori temetkezések megmaradhattak.

A temető anyagának feldolgozása során, elsősorban a női sírok jellegzetes Keszthely-kultúrák leletei alapján, három, a feltárt területen belül is viszonylag jól körülhatárolható részt lehetett elkülöníteni.

A keleti rész jellemzői: ezüst, ritkábban arany és bronz, kiskosaras fülbevalók³; kizárólag szemes gyöngyökből fűzött nyakláncok; tömör stílustűk; általában egy, ritkábban kettő vagy három, bronz kígyófejes vagy vas karperec; spiráldíszes, lemezes, ezüst gyűrű. Az adott területre jellemzőek a szuperpozíciós sírok. A leletanyag alapján az itt feltárt temetkezések, a szuperpozícióban lévő sírokat leszámítva, tekinthetők a legkorábbiaknak.

A terület középső részének jellemzői: a nagyobb részt bronzból készült kosaras fülbevalók mérete a korábbiakhoz képest megnő; a kosárkás csüngő minden esetben kúpos záródású; megváltozik a fülbevaló karikájának díszítése; megjelennek a hasított szárú stílustűk; ezzel szemben a nyakláncok nagy része még szemes gyöngyökből áll; a karperecek kígyófejesek.

A nyugati rész jellemzői: a kosaras fülbevalók kizárólag bronzból készülnek, melyek mérete, különösen a temető legkésőbbi fázisában, jelentősen megnő. Ez jellemzi a zömében hasított szárú bronz stílustűket is. A nyakláncokat dinnyemag alakú gyöngyökből fűzték. Megjelennek a poncolt díszítésű, bronz huzal karperecek, illetve leegyszerűsödött díszítéssel megmarad a kígyófejes karperecek divatja is. Gyakrabban helyeznek az elhunyt mellé vaspántos fa vödröt. A leletanyag alapján, a nyugati részen feltárt sírok a temető későbbi periódusába sorolhatók.

Természetesen a megfigyelt különbségek nem jelentenek merev határokat. Gyakran a korábban kedvelt viseleti tárgyak közül néhány később is használatban maradt.

Ezeket a megfigyeléseket a különböző jellegű kosaras és elsősorban a jól keltezhető más típusú fülbevalók részletes vizsgálatával, valamint a sírok egyéb leletei alapján próbáltuk bizonyítani, valamint hozzájárulni a kultúra keltezésének kérdésé-

settlement. They must have counted many people, since three more cemetery fragments of the Keszthely culture are known within the village of Tomaj (MRT 1., 113).

In the case of the Piroskeresztű cemetery it is certain that the people of the culture chose the Roman period cemetery for their burials having recognised the earlier graves on the top of the hill. So they opened their cemetery at the bottom of the hill. The memory of the old cemetery probably faded away after some decades. It was a lucky circumstance that both cremation and inhumation graves survived from the Roman period.

During the analysis of the material from the cemetery, especially based on the characteristic Keszthely culture finds in the graves of women, three relatively well separated units could be differentiated.

Characteristics of the eastern part: silver, rarely gold and bronze earrings with small basket pendants;³ necklaces made exclusively of oculus beads; solid stylus pins; usually one, sometimes two or three bronze bracelets with snake-heads or iron bracelets; silver plate rings with spiral ornaments. Graves in superposition were also characteristic of this region. The find materials suggest that, disregarding the graves in superposition, these burials were the earliest ones.

Characteristics of the central part: earrings with basket-pendants of larger sizes than in the previous period, usually made of bronze; the basket pendant always ends in a cone; the ornament of the hoop of the earring changed; stylus pins with cleaved shanks appear; most of the necklaces are still made of oculus beads; the bracelets have snake head terminals.

Characteristics of the western part: the earrings with basket pendants are always made of bronze and their size, especially in the latest phase of the cemetery, considerably grew. The same is characteristic of the stylus pins usually with cleaved shanks. The necklaces were made from melon seed shaped beads. Bronze wire bracelets with punched ornaments appear and the bracelets with snake head ornaments survive with simpler ornament. Wooden buckets with iron hoops are often placed in the graves beside the dead. The find material proves that the graves in the western section came from the late period of the cemetery.

These phenomena do not have strict borders. Sometimes some of the earlier articles of wear were used later as well.

We tried to prove these observations with the detailed analysis first of all of the various earrings with basket-pendants and other well datable earrings and with the help of other finds in the graves. We used the same data to refine the dating of the culture. (S. PERÉMI 2000, 41–75). We arrived to the conclusion that the Lesencetomaj cemetery was opened at the eastern edge of the hill around, approximately, the 670's and it was

hez. (PERÉMI 2000, 41–75) Ez alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a lesencetomaji temetőt a domb keleti szélén nyitották meg, nagyjából a 670-es évek táján és a közösség életében bekövetkezett lényegesebb változások vagy törések nélkül legalább a 9. század elejéig használatban maradt. A feltárt terület keleti részén eddig nem találtunk kora avar korra keltezhető tárgyi emlékeket. A középső rész temetkezéseit a 8. század elejére, közepére keltezzük.

Temetőnkben eddig hét sírból került elő korongos fibula.⁴ Közülük három jellegzetes Keszthely-kultúrára viseletű sírban, kosaras fülbevalóval (2. kép 1–4), négy pedig más jellegű fülbevalóval együtt látott napvilágot (2. kép 5–8). Két sírban nő, a többiben gyerekek nyugodtak.

A fibulák leírása

80. sír: Gyerek sírja a terület keleti részén, későbbi temetkezés. (1. kép)

A korongfibula az állkapocstól lejjebb, keletre, a gyöngyök között volt. Eredetileg egy vékony, bronz előlapból és vastagabb hátlapból állt. (2. kép 1) Az előlap restaurálás során szinte teljesen megsemmisült. A rekonstrukciós rajz restaurálás előtti vázlat alapján készült. A préselt díszítésű előlap közepén félgömbös dudoros dísz volt, amelyből sugárszerűen kiágazó egyenes vonalak osztották a felületet. A szélét kisebb dudoros mintából szerkesztett gyöngykeret díszítik. A hátlapon a felerősítésre szolgáló vas tű nyoma figyelhető meg. Átm.: 3,7 cm.

Egyéb leletek: nagyobb méretű, bronz kosaras fülbevaló pár, karikája granulátumokkal díszített⁵, valamint egy-egy bronz fülbevaló karika. Dinnyemag alakú gyöngyökből fűzött nyaklánc, bronz huzalkarperecek.

82. sír: Felnőtt nő sírja a korai részen. Mellette látott napvilágot, részben rátemetve a 81., késő Keszthely-kultúrára mellékletű nő sírja. (1. kép)

A korongos fibula az állkapocstól lejjebb, a szegycsonton került elő. Ettől kissé lejjebb, a csigolyacsontokon, S-alakú fibula.

A bronz korongos fibula két, egy vékonyabb, préselt díszítésű előlapból és egy vastagabb hátlapból áll. Az előlapból csupán hat töredék maradt meg. Ezek alapján középen bemélyedő, kettős koncentrikus kör látható. Szélei felé kettős vonalból szerkesztett félköríves minta, valamint két gyűrűdísz rekonstruálható. A hátlapon vas tű nyomai látszanak. Átm.: 3,5 cm. (2. kép 3)

Bronzból öntött S-alakú fibula. Az állatfejek ki-

used without essential changes or breaks in the life of the community until the beginning of the 9th century. We have not found material relics that could be dated from the early Avar period in the eastern part of the area. The burials in the central part can be dated from the beginning and the middle of the 8th century.

Disc brooches have been found in seven graves of the cemetery.⁴ Three of them were found in graves with characteristic articles of the Keszthely culture, with earrings with basket-pendants (Fig. 2. 1–4), four were found together with other earrings (Fig. 2. 5–8). Women were buried in two graves, children in the other five.

Description of the brooches

Grave 80: A child's grave in the eastern part of the cemetery from the later phase (Fig. 1)

The disc brooch was found below the jaw, east of it, among beads. Originally it stood of a thin bronze frontal plate and a thicker back-plate (Fig. 2. 1). The frontal plate was nearly totally destroyed during restoration. The reconstruction drawing was made from a sketch of the situation prior to restoration. There was a hemispherical boss ornament in the centre of the frontal plate, which was decorated with pressed ornament. The surface was segmented by straight lines that ran radially from the boss. The edge was decorated with a beaded frame constructed from smaller knob ornaments. The trace of the pin can be observed on the back-plate. Diam: 3.7 cm.

Other finds: a pair of larger bronze earrings with basket pendants. The rings are decorated with granules.⁵ Two bronze earring hoops. A necklace of melon-seed-shaped beads, bronze wire bracelets.

Grave no. 82: The grave of an adult woman in the early part of the cemetery. Grave no. 81 of a woman with grave furniture of the Keszthely culture was unearthed beside and partly over it (Fig. 1).

The disc brooch was found below the jaw, on the breastbone. An S-shaped brooch was found a below it on the vertebrae.

The bronze disc brooch consisted of a thinner frontal plate with pressed ornament and a thicker back-plate. Only six fragments survived from the frontal plate. These fragments suggest that a double concentric circle could be seen, which was impressed in the centre. There was a semicircular motive of double lines towards the edge and two ring ornaments can be reconstructed. The traces of an iron pin can be seen on the back-plate. Diam: 3.5 cm. (Fig. 2. 3).

An S-shaped brooch cast from bronze. The elaboration of the animal heads is superficial and it bears the

dolgozása elnagyolt, fogazásos díszítés nyomaival. Hátoldalán vas tűszerkezet töredékei láthatók. H.: 3,5 cm (2. kép 4).

Egyéb leletek: ezüst, kiskosaras fülbevaló pár.⁶ Kiszélesedő karikáján, valamint a kúposan záródó csüngő alján kőberakással. Szemes gyöngyök, két vas karperec.

158. sír: Teljesen kirabolt sír a feltárt terület keleti részén, későbbi temetkezés. A váz csontjaiból csupán néhány töredék maradt meg. A méretek alapján gyereksír lehetett. A leletek a sír földjében, bon-táskor kerültek elő. (1. kép)

Az enyhén ovális alakú bronz fibula egy vékonyabb, préselt díszítésű előlapból és vastagabb hátlapból áll. Utóbbin vas tű halvány nyomaival. A geometrikus mintával díszített előlap széleit a hátlapra hajtották rá. A két lemez között vízzel kevert őrlött mészkőmassza, töltelékanyag volt.⁷ Az előlap díszítése: közepén enyhén kiemelkedő ovális dísz, melyet gyűrűszerűen elhelyezkedő két sorban cikcakk minta vesz körbe. A fibula szélei felé három, egymástól elválasztott sávban egyenes vonalakkal tagolt gyűrű látható. Á.: 5,6 cm. (2. kép 5)

Egyéb leletek: 3 granulátummal díszített bronz fülbevaló karika; vas és bronz huzalkarperec; szemes és dinnyemag alakú gyöngyök.

212. sír: Kisebb gyerek sírja a feltárt terület nyugati részén. (1. kép)

A bronz korongos fibula a szinte teljesen felszívódott koponyacsontoktól lejjebb, a gyöngyök között került elő. A vékony, préselt díszítésű előlapból csupán kisebb töredékek maradtak meg. A díszítést nem tudtuk rekonstruálni. A vastagabb hátlapon a tűszerkezet nyomai megfigyelhetők, valamint előkerült a hozzá tartozó bronz kapocs és a vas tű néhány töredéke. Á.: 4,7 cm. (2. kép 7)

Egyéb leletek: két félgömbből összeállított, díszített bronz fülbevaló pár és egy-egy, granulátumokkal díszített bronz fülbevaló karika⁸; dinnyemag alakú gyöngyök; díszített bronz pántkarperec, vas kés és karika.

314. sír: Felnőtt nő sírja a nyugati részen. (1. kép)

A fibula az állkapocstól lejjebb, keletre, a gyöngyök között látott napvilágot. Az ónozott bronz fibula egy vékonyabb, préselt díszítésű előlapból és vastagabb hátlapból állt. Utóbbin a bronz tűszerkezet kisebb töredéke, valamint a vas tű darabja maradt meg. Az előlap széleit a hátlapra visszahajtották. Díszítés: közepén félgömb alakú, kiemelkedő dísz, melyet kis gyűrű vesz körbe. Ebből hét vastagabb vonal ágazik ki a lap széléig. A vonalak által határolt sáv-

traces of an indented ornament. The fragments of a pin structure can be seen on the backside. L: 3.5 cm (Fig. 2. 4).

Other finds: a pair of silver earrings with small basket-pendants.⁶ There are stone inlays on the widening hoops and on the conical lower terminations of the pendants. Oculus beads, two iron bracelets.

Grave no. 158: A totally robbed grave in the eastern part of the cemetery, later phase. Only a few fragments remained from the skeleton. The measurements suggest it was a child. The finds were found in the filling during the clearing of the grave (Fig. 1).

The slightly oval bronze brooch was composed of a thinner frontal plate of pressed ornament and a thicker back-plate. The latter bears the traces of an iron pin. The frontal plate was decorated with geometric patterns. Its edges were bent over the back-plate. The gap between the two plates was filled in with ground limestone mixed with water.⁷ The decoration of the frontal plate consisted of a slightly protruding oval ornament in the centre, which was framed by two rows of zigzag pattern arranged in ring-shape. Three rings segmented by straight short lines are placed in three divided stripes at the edges of the brooch. Diam: 5.6 cm. (Fig. 2. 5)

Other finds: A bronze earring ornamented with three granules, iron and bronze bracelets, oculus and melon-seed-shaped beads.

Grave no. 212: The grave of a small child in the western part of the excavated area (Fig. 1).

The bronze disc brooch was found below the nearly totally absorbed skull, among the beads. Only tiny fragments survived from the thin frontal plate with pressed ornament. The ornament could not be reconstructed. The traces of the pin structure could be observed on the back-plate and we found some fragments from the attached bronze catchplate and iron pin Diam: 4.7 cm. (Fig. 2. 7)

Other finds: A pair of bronze, ornamented earrings each composed of two hemispheres and two bronze earring hoops decorated with granules;⁸ melon seed shaped beads, an ornamented bronze band bracelet, an iron knife and a ring.

Grave no. 314: The grave of an adult woman in the western part (Fig. 1).

The brooch was unearthed below the jaw, east of it, among the beads. The tinned bronze brooch consisted of a thinner frontal plate with pressed ornament and a thicker back-plate. The latter preserved a small fragment of the bronze lock structure and a fragment of the iron pin. The edges of the frontal plate were bent over the back-plate. Ornament: there is a hemispherical slightly

kat nagyobb dudoros díszek töltik ki, szélét kisebb dudorminta zárja le. Á.: 3,4 cm (2. kép 2).

Egyéb leletek: vaspántos fa vödör; nagy méretű, bronz kosaras fülbevaló pár⁹; dinnyemag alakú gyöngyök; bronz kígyófejes és huzalkarperecek.

316. sír: Gyerek sírja a terület nyugati részén. A váz teljesen felszívódott. A leletek a sír felső, nyugati harmadában voltak. (1. kép)

Az ónozott bronz korongfibulának csak az előlapja maradt meg. Előkerültek viszont a fibula felerősítésre szolgáló tűszerkezet darabjai: az ívesen meghajlított vas tű, valamint ennek rögzítésére szolgáló kettéhajtott bronz lemezke, amely kis szegeccsel rögzítette a tűt, valamint a tű beakasztására szolgáló bronz hengeres tag. A vékony, ónozott bronz előlap préselt mintával díszített: közepén kiemelkedő félgömbös díszet kisebb félgömbökből álló gyűrű, a lap széle felé haladva nagyobb félgömbökből álló gyűrű, míg ezt újabb, kisebb dudoros gyűrű veszi körbe. A következő sávban kisebb dudorokból szerkesztett félkörívek, míg végül a lemez szélét kis dudoros gyöngykeret zárja le. Á.: 5,1 cm. (2. kép 6)

Egyéb leletek: 2 db bronz S-végű fülbevaló¹⁰; dinnyemag alakú gyöngyök.

368. sír: Gyerek sírja e terület középső részén. (1. kép)

A fibula az állkapocstól lejjebb, a gyöngyök között volt. Két részből áll. Hátlapja vastagabb bronz lemez, vas tűszerkezet nyomaival. Előlapja aranyozott, préselt ezüst lemezből készült. Középen kerek rekesz látható, melyet hosszúkás, dudormintás gyűrű vesz körbe. Ezt koncentrikusan elhelyezkedő nyolc, lekerekített sarkú, trapéz alakú rekesz veszi körbe. A rekeszeket újabb hosszúkás, dudoros gyűrű, valamint nagyobb kerek dudorminta zárja le. Utóbbiakat egymástól kisebb dudormintás egyenesek választják el. A rekeszekben eredetileg kőberakás lehetett. Az előlap és a hátlap közé bőrlapot helyeztek. Az előlap széle a hátlapra hajtott. Á.: 4,4 cm. (2. kép 8)

Egyéb leletek: kis méretű, két félgömbből összeállított csüngővel díszített, bronz fülbevaló pár¹¹; szemes gyöngyök.

A fenti leírásból is kitűnik, hogy a korongos fibulák elsősorban gyerek-, kislány-, kisebb számban női sírok mellékleteiként láttak napvilágot. Hasonló volt a helyzet a többi Keszthely-kultúrák temetőiben is. (LIPP 1884, 40; GARAM 1993, 116, bár az általa vizsgált sírok esetében a női és gyerek sírok fordított arányban voltak). Minden esetben a díszek az állkapocstól lejjebb, keletre (az elhunytakat nyugat-

protruding ornament in the centre enclosed by a small ring. Seven thick lines radiate from it to the edges of the plate. The fields bordered by the lines are filled in with knob ornaments and the edge is closed with a smaller knob ornament. Diam: 3.4 cm. (Fig. 2. 2)

Other finds: wooden bucket with iron hoops, a pair of large bronze earrings with basket-pendants,⁹ melon-seed-shaped beads, a bronze bracelet with snake-head ornament and bronze wire bracelets.

Grave no. 316: The grave of a child in the western part of the area. The skeleton was totally absorbed. The finds were recovered from the upper, western third of the grave (Fig. 1).

Only the frontal plate survived from the bronze disc brooch. We found, at the same time, the parts of the pin structure with which the brooch was fastened to the dress: the iron pin bent in an arch, a bronze plaque bent in the half, which fixed the pin with a small rivet and the bronze cylindrical catchplate. The thin, tinned frontal plate was decorated with pressed ornament. The central protruding hemispherical ornament is enclosed within a ring of smaller hemispheres, then another ring of larger hemispheres toward the edges, which was followed by yet another ring of smaller hemispheres. The next field consisted of semicircles constructed of smaller knobs and finally the pattern is closed at the edges with a beaded frame of small knobs. Diam: 5.1 cm. (Fig. 2. 6)

Other finds: 2 bronze S-terminated earrings,¹⁰ melon-seed-shaped beads.

Grave no. 368: The grave of a child in the central part of the area (Fig. 1).

The brooch was found below the jaw, among beads. It consisted of two parts. The back-plate was a thicker bronze plate with the traces of the pin structure. The frontal plate was made of gilded, pressed silver. A round panel can be seen in the centre encircled by a ring of knob ornaments. This is surrounded by eight concentrically distributed diamond-shaped panels with rounded corners. The panels are enclosed by another elongated ring of knobs and a larger round knob ornament. Lines of knob ornaments separate the latter ones. Originally the panels must have held stone inlays. A leather strip was placed between the frontal and back plates. The edge of the frontal plate was bent over the back-plate. Diam: 4.4 cm. (Fig. 2. 8)

Other finds: a pair of small bronze earrings with pendants composed of two hemispheres;¹¹ oculus beads.

The above description tells that disc brooches were mostly found in the graves of children (girls) and sometimes in those of women. The situation was the same in other cemeteries of the Keszthely culture as well (LIPP

keleti tájolásban helyezték a sírba) kerültek elő, vagyis eredetileg a mellkason összefogott ruhát díszítették vagy fogták össze. Ez a többi hasonló temető fibulás sírjaiban is így volt. (KISS 1968, 100; GARAM 1993, 116)

Méreteiket tekintve a legkisebb átmérőjű darabok női sírokból ismertek. (3,3–3,5 cm). A gyerek sírokban talált példányok 3,7 és 5,6 cm között változtak. Esetünkben a méretbeli különbségek nem időbeli eltérésre utalnak. (GARAM 1993, 117)

Mindegyik fibula két részből állt: díszített, vékony előlapból és vastagabb hátlapból. Az előlap széleit, ahol erre volt adat, a hátlapra hajtván rögzítették. Felerősítésre vas tű szolgált, amelyet bronz lemezkével erősítettek a hátlaphoz. Szabad végét a hátlaphoz rögzített bronz henger alakú tagba akasztották be. A hátlapok minden esetben bronzból voltak. A tűszerkezet alapján részben elképzelhető, hogy elsősorban a ma is használatos brossokhoz hasonlóan a ruha díszítésére szolgáltak. (GARAM 1993, 117) Más a helyzet a 316. sír fibulájának esetében. Az ívesen meghajlított tű egyik végét a kettéhajtott, hátlaphoz erősített bronz lemezkébe, szegeccsel fogták be, amelyen könnyen mozoghatott. A tű és a hátlap között 0,8 cm-es hézag keletkezett, a tű 0,3 cm átmérőjű. Ebben az esetben nem kizárt, hogy egy vastagabb, laza szövésű anyagból készült ruhadarabot fogtak össze a fibulával.

Az előlapok nagy része bronzból, egy esetben (316. sír) ónozott bronzból, míg egy esetben (368. sír) aranyozott ezüstről készült. A két lap közé kitöltő anyagot tett a fibula készítője. A 158. sír esetében vizsgálattal sikerült tisztázni, hogy vízzel összekevert mészkőpor-masszát tettek. Ezzel kapcsolatban, a szakirodalomban korábban különböző vélemények láttak napvilágot. (SÁGI 1984–1985, 27; TÓTH 1991, 29; KOROŠEC 1979, 204; KISS 1965, 230. jegyzet), de ezek közül esetünkben egyik sem volt igazolható¹². Egyedi esetként említhető a 368. sírban talált bőrlap alátét, mely a kőberakások rögzítésére szolgálhatott. Hasonlóval más Keszthely-kultúrák fibula esetében nem találkoztam.¹³

A temető feltárt területén előkerült fibulák mindegyike, részben még a 368. sír darabja is, geometrikus mintával díszített. Alakos nem volt. Mindegyiknek az előlapja préselt mintával díszített. A préselt díszítésű lemezzel készült fibulák a hasonló díszítésű, kőberakásos példányok utánzatai lehetnek és egyúttal későbbi időre keltezhetőek, mint az előzményként szolgáló kőberakásos darabok. (GARAM 1993, 120) Ez a tomaji fibulák esetében is igaznak látszik. A díszítés alapján a fibulákat négy csoportba sorolhatjuk.

1. A 158. sír korongfibulájának szinte pontos mása

1884, 40; GARAM 1993, 116, although the proportion of the women and children was inverse at the graves she studied). The ornaments were always found below the jaw, east of it (the dead were oriented from west to east in the graves), that is they fastened or ornamented the dress on the chest. The same was true in the graves with brooches in other cemeteries, too. (KISS 1968, 100; GARAM 1993, 116).

Regarding the measurements, the ones of the smallest diameters were found in the graves of women (3.3–3.5 cm). The items found in the graves of children varied between 3.7 and 5.6 cm. These divergences in measurements do not mirror chronological differences (GARAM 1993, 117.).

Each brooch consisted of two parts: a thin decorated frontal plate and a thicker back-plate. The edges of the frontal plate, where it could be observed, were bent over the back-plate. An iron pin, which was fixed to the back-plate with a bronze plaque, fastened the brooch to the dress. The free end of the pin was hooked into a cylindrical catchplate fixed to the back-plate. The back-plates were always made of bronze. The pin structure suggests that, similarly to modern brooches, they were meant for ornamental purposes. (GARAM 1993, 117). The situation is different in the case of the brooch in grave no. 316. One terminal of the pin bent in an arch was hinged with a rivet to a bronze plaque bent into two and fixed to the back-plate, and the pin could move freely. A 0.8 cm large gap remained between the pin and the back-plate. The pin had a diameter of 0.3 cm. In this case it is possible that a dress made of thicker, loose material was fastened with the brooch.

Most of the frontal plates were made of bronze, in one case (grave no. 316) from tinned bronze, and in one case (grave no. 368) from gilded silver. The gap between the two plates was filled in. In the case of grave no. 158, the analysis demonstrated the presence of a mass of limestone powder mixed with water. Various opinions have appeared in the archaeological literature in this relation. (SÁGI 1984–1985, 27; TÓTH 1991, 29, KOROŠEC 1979, 204; KISS 1965, note 230), but none of them could be demonstrated at our brooches.¹² The leather stripe found in grave no. 368 is a unique example. It probably fixed the stone inlays. I have not met anything similar at other brooches from the Keszthely culture.¹³

Each brooch in the unearched area of the cemetery, partly even the one from grave no. 368, is ornamented with geometrical patterns. None of them had figural depictions. Each item had pressed ornament on the frontal plate. The brooches made from plates with pressed ornaments must have been the copies of items with stone inlays and can be dated from a later period than the antecedents with stone inlays (GARAM 1993, 120). This seems to be valid for the Tomaj brooches as

- került elő Lipp Vilmos Keszthely-dobogói temetőjéből (LIPP 1884, 40–41, 335. rajz). Leírása szerint eredetileg aranyozás nyomait lehetett megfigyelni az előlapon, míg a hátlapon vas tű nyomait. A két fibula méreteiben is közel azonos. Hasonló díszítésű, valamivel kisebb darabot is bemutat Lipp a 340. rajzon. (LIPP u. o.), valamint még egy hasonlót Kiss Gábor 5. tábla 15. szám alatt. (KISS 1997, 156) Sajnos a leírásokból nem tűnik ki, hogy milyen leletekkel együtt láttak napvilágot.¹⁴ A 158. sír és ezzel együtt a Lipp-féle fibulák kőberakásos előzményeként a szórványként előkerült, lejjebb már említett nagykozári, középen kőberakással díszített fibula, helyesebben a hasonló módon díszített darabok jöhetnek számításba. Úgyszintén ide sorolhatók a Keszthely-Fenekpuszta, Horreum mellett feltárt 8. sír fibulája is, melyet a kutatás a Keszthely-kultúra korai időszakára keltez. (BARKÓCZI 1971, 185)
2. Különösen érdekes darab a 368. sírből előkerült fibula. Az általam ismert anyagban nem találtam hasonlót, viszont a díszítés bronz lapra préselt utánzata igen gyakori. Ilyen többek közt a vele szinte azonos díszítésű Pécs-gyárvárosi (GARAM 1993, 114, Abb. 8–7), vagy a méretben is szinte azonos keszthelyi példány (LIPP 1884, 41, 339. rajz). Úgyszintén ide sorolható a megmaradt előlaptöredékek rekonstrukciója alapján a tomaji temető 82. sírjának korongos fibulája is. Így tehát a 368. sír fibulája e darabok előzményének tekinthető. A párhuzamként említett, valamint más hasonló díszítésű fibulák esetében sem tudjuk, milyen leletegyüttesben láttak napvilágot, ami igen csak megnehezíti a csoportba sorolt fibulák keltezését és más csoportokkal való összehasonlítását. Egyelőre keltezés szempontjából csak a tomaji darabok jöhetnek számításba.
  3. Más csoportba sorolhatók a 80. és 314. sírok fibulái. Mindkettő az egyenes falú, kőberakásos rekeszekkel díszített fibulák utánzatai közé tartoznak. (GARAM 1993, 112–114, Abb. 8. 1–4)¹⁵ A 80. sír fibulájához hasonló a Keszthely-dobogói temető egyik példánya. (LIPP 1884, 41, 343. rajz; HAMPEL 1905, 2:212; 3:171, 4) Bár leírásában Lipp említi, hogy eredetileg három hasonló darab, valamint a Georgicon mezőn további egy darab került elő, a kísérőleletekre nem tér ki. Így csak feltételezhetjük, hogy ezek szintén késő Keszthely-kultúrárs sírok mellékletei voltak. A kőberakásos „előképek” közül csupán a kora avar korra keltezett jutasi 116. sír lelőkörményei ismertek.¹⁶
  4. Végül külön csoportba sorolható a tomaji teme-

well. The brooches can be distributed into four groups based on the ornaments.

1. A nearly identical item to the disc brooch from grave no. 158 was found by Vilmos Lipp in the Keszthely-Dobogó cemetery (LIPP 1884, 40–41, drawing 335). He described that the traces of gilding could be observed on the frontal plate and those of an iron pin on the back-plate. Even the measurements of the two brooches are very close. A smaller item with a similar ornament was illustrated by Lipp in drawing 340 (LIPP idem.), and Gábor Kiss published another similar one in plate 5. 15 (KISS 1997, 156). Regrettably, it cannot be read from the description what other finds they were found together with.¹⁴ The brooch with stone inlay in the centre found as a stray find at Nagykozár and items with similar ornaments can be cited as antecedents with stone inlays of the brooch from grave no. 158 and the ones published by Lipp. The brooch from grave no. 8 unearthed beside the Horreum at Keszthely-Fenekpuszta, can also be added to the list. This brooch is dated from the early phase of the Keszthely culture. (BARKÓCZI 1971, 185)
2. The brooch found in grave no. 368 is especially interesting. I could not find anything similar in the materials I know, although the ornament imitation pressed into the bronze plate is frequent. Such is, among others the item from Pécs-Gyárváros with an identical ornament (GARAM 1993, 114. Abb. 8–7), or the Keszthely item, which is nearly identical even in the measurements (LIPP 1884, 41, drawing 339). The disc brooch from grave no. 82 in the Tomaj cemetery can also be grouped here on the basis of the reconstruction of the surviving fragments of the frontal plate. It means that the brooch from grave no. 368 can be considered to be the antecedent of these items. We do not know in what context the items cited as analogues and other brooches with similar ornaments were recovered, which makes the dating and the comparison of this brooches with other groups difficult. The only items that can be dated so far are the ones unearthed at Tomaj.
3. The brooches in graves nos. 80 and 314 can be attributed to a different group. Both are the imitations of brooches with stone inlays in panels with vertical walls (GARAM 1993, 112–114, Abb. 8. 1–4)¹⁵ One of the items from the Keszthely-Dobogó cemetery is similar to the brooch from grave no. 80 (LIPP 1884, 41, drawing 343; HAMPEL 1905, II. 212; III. 171. 4). Although Lipp mentioned in the description that it originally three similar items were found and yet another item was discovered in the Georgicon field, he does not speak about other finds from the same context. We can only suppose that

tő legkésőbbre keltezhető fibulája a 316. sírból. Igazán jó párhuzamát nem találtam meg. Esetünkben mindenféleképpen egy a 9. század elején földbe került darabról van szó.

A 212. sír fibulája töredezettsége miatt csoportba nem sorolható. A kísérőleletek alapján a kultúra késői időszakában viselte tulajdonosa.

A tomaji, valamint a hasonló fibulák készítői módja nagyjából azonos, ami a helyi műhelyek működését támasztja alá. Mindezek ellenére az eddig ismert darabok között két teljesen azonosat nem találunk. Mindegyik egyéni megrendelés, ízlés alapján készült, amely a helyi ötvösműhelyek eddig is tudott, magas szintű mesterségbeli tudásáról tesznek bizonyosságot.

Általánosan elterjedt, hogy a Keszthely-kultúra jellemző leletei között a korongos fibulákat említjük, bár számukat tekintve lényegesen kevesebb van belőlük, mint a hasonló funkciót ellátó, a ruha összefogására, díszítésére szolgáló tűk. Egyelőre nehéz megítélni, hogy akár a tomaji, akár más Keszthely-kultúrák temetőiben az általánosan elterjedt tűk mellett a közösség mely tagjai (csoport?) hordták a fibulát. A tomaji leletanyag alapján egyelőre nem lehet sem etnikai, sem társadalmi különbségekre következtetni. A korábbi temetőfeltárások adatai pedig hiányosak.

A fibulák viselete, különösen a mélyített képmozójú, alakos díszűek, az általános vélemény szerint a kultúra korai időszakára, Balaton környékén való megjelenésének idejére keltezhető, míg Pécs környékén a 7. század második felére, 8. század elejére keltezhető temetőkből is ismertek. (KISS 1977, 34, 121, 134; KISS 1979, 374, 382; PAPP 1963, 131–132.). Eredetét a bizánci kultúrkörben kereshetjük. (SÁGI 1961, 424–425; GARAM 1996a, 110; GARAM 1996b, 258–259; KISS 1965, 115 stb. Más vélemény szerint a korongfibulák formailag pannóniai keletkezésűek, díszítésük antik eredetű és mediterrán kapcsolatokra utal – TÓTH 1991, 29). A Keszthely környéki alakos fibulák mellett talált egyéb leletanyag arra utal, hogy viselőjük a társadalom gazdagabb rétegébe tartozott¹⁷.

A kőberakásokkal díszített fibulák, így a Keszthely-Fenekpuszta, Horreum 8. és 9. sírjának fibulái, a korai időszakra, a 6. század vége, 7. század eleje, keltezhető, gazdagabb mellékletű sírokban található. Eredetüket szintén a bizánci kultúrkörben kereshetjük, akárcsak a nagyobb méretű, rekeszeket utánozó préselt korongfibulákét, mindazok ellenére, hogy ezek a germán világban is igen kedveltek voltak. (GARAM 1993, 130) Viseletük a 7. század elejétől minden germán nép körében jól nyomon követhető.

they came also from graves of the Keszthely culture. From the antecedents with stone inlays it is only grave no. 116 from Jutas dated from the early Avar period where the context is known.¹⁶

4. Finally, the brooch from grave no. 316 of the Tomaj cemetery, which can be dated from the latest, belongs in a separate group. I could not find a really fitting analogue. In our case it is certainly an item that was buried at the beginning of the 9th century.

The brooch from grave no. 212 could not be put into any of the group being too fragmentary. The other finds in the grave suggest that the owner wore it in the late phase of the culture.

The production technique of the brooches from Tomaj and other similar brooches is more-or-less identical, which implies local workshops. Nevertheless, no two exactly identical brooches have so far been found. Each was made on individual order following individual taste, which proves that the local goldsmiths were eminent masters of their trade.

It is commonly accepted that disc brooches are discussed as the characteristic finds of the Keszthely culture although they are represented by less finds than pins, which serve a similar function, the fastening of the dress. It is difficult to estimate which members (groups?) of the communities that used the Tomaj cemetery and other cemeteries of the Keszthely culture wore brooches beside the commonly used pins. The find material from Tomaj does not offer clues regarding either ethnic or social differences. The data from earlier excavations of cemeteries are defective.

The wearing of brooches, especially of those with figural depictions in deepened fields, can be dated, in common opinion, from the early phase of the culture when it appeared in the environs of the Balaton. In the region of Pécs they are known from cemeteries dated from the second half of the 7th century and the beginning of the 8th century (KISS 1977, 34, 121, 134; KISS 1979, 374, 382; PAPP 1963, 131–132). Their origin can be found in the Byzantine cultural entity. (SÁGI 1961, 424–425; GARAM 1996/a, 110; GARAM 1996/b, 258–259; KISS 1965, 115, etc. Others hold that the morphology of disc brooches is of Pannonian origin and the decorations point to a classical origin and Mediterranean contacts – TÓTH 1991, 29). The finds that were found together with brooches with figural depictions in the environs of Keszthely suggest that the people who wore them belonged to the more affluent layer of the society.¹⁷

Brooches ornamented with stone inlays, as the ones from graves nos. 8 and 9 at Keszthely-Fenekpuszta, Horreum, can be dated from the early phase, the end of the 6th and the beginning of the 7th centuries. They were found in graves with rich grave-goods. Their origin can

Nagyjából erre az időre tehető a Keszthely-kultúra területén való megjelenésük legkorábbi időpontja is. Pontos keltezésük nehéz, többek közt mivel a kőberakással díszített fibulák száma a kultúra területén viszonylag kevés, illetve a számításba jöhető párhuzamok vagy szórványként, vagy már eleve ismeretlen lelőhelyűként kerültek elő. A hosszú életű, nagy sírszámú Keszthely-kultúrák temetőiben, így a Tomajban is, ritka kivételtől eltekintve elsősorban préselt előlapú, kőberakásos fibulák helyi műhelyekben készült utánzatai ismertek. Kérdéses, hogy vajon a kőberakás technikáját ismerő és használó műhelyek (a fülbevalók vagy a pántkarperecek esetében a kultúra késői időszakáig nyomon követhető), miért tértek át ebben az esetben az utánzásra. Ennek háttérben minden bizonnyal valamilyen divatváltozás, esetleg a közösségek elszegényedése állhatott. Szélesebb körű megjelenése, a tomaji temető sírjainak kísérőleletei alapján, a 7. század végére, 8. század elejére tehető.

A tomaji fibulák keltezése kapcsán ki kell térni a Keszthely-kultúra területén igen ritka S-alakú fibulákra is. Ezekkel kapcsolatban felmerült, hogy langobárd sírok kirablása során kerültek az új tulajdonossal együtt ismét a földre (MÜLLER 1996, 98–99), míg más vélemény szerint többek közt ezek jelentik a langobárdok 610-es évek körüli visszatelepítésének bizonyítékát. (STRAUB 1999). A tomaji temető fibuláinak keltezése szempontjából nem elhanyagolható az a vizsgálati eredmény, amely szerint a meroving kultúrkörben az eredetileg párban viselt kisfibulák száma a 6–7. század fordulójára egyre csökken, illetve később általánossá válik a korongfibulák divatja. Ezt megelőzően egy rövid ideig a kisfibulákat és a korongos fibulákat együtt viselték. (MARTIN 1995, 633–638.) Akárcsak a 82. sír esetében. Elképzelhető, hogy a kettős ruhadísz a 82. sírban ezt a nyugati germánok körében megfigyelt, a 600-as, esetleg még 620/630-as évekig is elhúzódó divatváltozást tükrözi, mégis jelentős időkülönbség látszik a kettő között. Így addig, amíg többek közt a példaként említett Schretzheim-i temető 250. vagy 26. sírjának eltérő fibulapárai egy-egy korong és S fibula kőberakásokkal díszítettek (MARTIN 1991, 637–638, Abb. 8–9), a 82. sír mindkét darabja a kőberakásos fibulák utánzatai csupán. A sír többi lelete is arra utal, hogy esetünkben a 670-es évek utáni időszakban vagy valamivel később eltemetett nőről és így minden bizonnyal az említett 7. század eleji hagyomány továbbéléséről lehet szó.¹⁸

Lesencetomaj eddig előkerült korongos fibulái elsősorban a késői sírokból ismertek. Ezeknél valamivel korábbi a 368. és a már említett 82. sír darabja. A többi fibula nagyjából azonos időben, a társa-

also be found in the Byzantine cultural entity similarly to the larger pressed disc brooches that imitate cloisonné ornaments, although they were also popular in the German world (GARAM 1993, 130). They were present in the find materials of each German people from the beginning of the 7th century. Their first appearance in the region of the Keszthely culture can be dated from approximately the same time. It is difficult to give exact datings partly because there are relatively few brooches with stone inlays in the territory of the culture and partly because the items that can be accepted as analogues were found either as stray finds or have no provenance. In the cemeteries of the Keszthely culture that were used for a long time and contained many graves, so in Tomaj as well, the brooches are, disregarding rare exceptions, the imitations with pressed frontal plates of brooches with stone inlays, which were made in local workshops. The question is why the workshops that knew and used the method of stone inlays (it can be traced to the late phase of the culture in the case of earrings and band bracelets) changed to imitations. The answer can be found probably in the change of fashion or in the impoverishment of the communities. The general appearance can be dated, at least from the finds in the graves of the Tomaj cemetery, from the end of the 7th century and the beginning of the 8th century.

On the occasion of the dating of the Tomaj brooches we have to deal with the S-shaped brooches as well, which rarely occur in the territory of the Keszthely culture. It was suggested that they were buried with the new owners who had robbed them from Langobard graves (MÜLLER 1996, 98–99). Others hold that they are evidences of the resettling of the Langobards around the 610's (STRAUB 1999). It should not be forgotten, concerning the dating of the brooches from the Tomaj cemetery, that according to an analysis the number of the small brooches, which were originally worn in pairs, gradually decreased in the Merovingian cultural entity by the turn of the 6th–7th centuries, and, later, the fashion of disc fibulas became generally accepted. Prior to it, the small brooches and the disc brooches had been worn together for a short time (MARTIN 1995, 633–638). Just as in grave 82. It is possible that the double dress ornament in grave no. 82 mirrors the change of fashion observed at the western German people in the 600's or even in the 620/30's. Although there seems to have existed a large chronological discrepancy between them. So while the different pairs of brooches (each a disc and S brooch) in graves nos. 250 and 26 in the Schretzheim cemetery, cited earlier as an example, were ornamented with stone inlays (MARTIN 1991, 637–638, Abb. 8–9), both items from grave no. 82 were only imitations of brooches with stone inlays. The other finds in the grave

ságukban előkerült egyéb keltező értékű lelet alapján a 720/730-as évek után, egészen a 9. század elejéig megtalálható.

Összefoglalva: A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a korongos fibulák elsősorban a gyerekek viseletének részét képezték. Díszítő szerepe mellett a ruha összefogására is szolgálhatott. A fibula divatja a Keszthely-kultúra területén nem tűnik el a későbbi időszakban, mint azt korábban vélték (MÜLLER 1996, 100), hanem ellenkezőleg, egyre nagyobb teret kap. Ez a kultúra területén elsősorban a kőberakásos fibulák utánpótlását jelenti, míg a Pécs környéki darabok között továbbra is megtalálhatók a mélyített képmezőjű, alakos mintával díszített darabok is.

A tanulmány az OTKA (T 023318 számú pályázat) támogatásával készült.

S. PERÉMI ÁGOTA
Laczkó Dezső Múzeum
8200 Veszprém, Erzsébet sétány 1.

also suggest that in this case the woman was buried after the 670's or even somewhat later and what we witness is only the survival of a tradition from the beginning of the 7th century.¹⁸

The disc brooches found so far at Lesencetomaj came mostly from late graves. The items from graves nos. 368 and 82 are somewhat younger. The rest of the brooches existed approximately at the same time from after the 720/730's until the beginning of the 9th century as proved by other finds of dating force found together with them.

In summary it seems that the disc brooches were first of all articles of children's wear. Beside ornamental functions they also fastened dresses. The fashion of brooches in the territory of the Keszthely culture did not disappear in the late phase as it had earlier been assumed (MÜLLER 1996, 100.). On the contrary, they became more and more fashionable. This means first of all the imitations of brooches with stone inlays in the territory of the culture, while in the region of Pécs the items with figural depiction in sunken fields survived as well.

The study was prepared with the support of OTKA (grant no. T023318).

ÁGOTA S. PERÉMI
Laczkó Dezső Múzeum
H-8200 Veszprém, Erzsébet sétány 1.

Jegyzetek:

- ¹ A korábbi évek feltárásainak összefoglalása: PERÉMI 1984–85, 155–169. A Sági-féle leletanyagot Müller Róbert közölte. (MÜLLER 1992, 264–284; Taf. 6–23)
- ² Többek közt a késő Keszthely-kultúrák sírok feltárása során, a sírok földjében igen sok római kori cseréptöredéket, hamus foltokat, valamint a domb különböző pontjain téglatöredékeket találtunk. Hamvasztásos kora római sír került elő a 289. bolygatott késő Keszthely-kultúrák sír mellett, de az ásatás területétől jóval északabbra eső részen Sági Károly két késő római csontvázás sírt is feltárt.
- ³ Kis méretű kosaras fülbevalónak az átlagosan 4 cm átmérőjű karikával rendelkező és 5 cm hosszú fülbevalót tekinthetjük. Nagy méretűek az átlagosan 5,5 cm karika-átmérőjű és 7,1 cm hosszú kosaras fülbevalók. Ettől mind felfelé, mind lefelé lehetnek eltérések.
- ⁴ Ez a szám nem is kevés ahhoz képest, hogy a kutatás szerint a több száz síros Keszthely-dobogói temetőben csupán kb. 16 db volt. (KISS 1997, 137)
- ⁵ IV. csoportba sorolva. (PERÉMI 2000, 44, 3. ábra, 1. táblázat)
- ⁶ II. csoportnál. (PERÉMI 2000, 43, 1. ábra, 1. táblázat)
- ⁷ Az anyagvizsgálatot a Veszprémi Egyetemen végezték el

Notes:

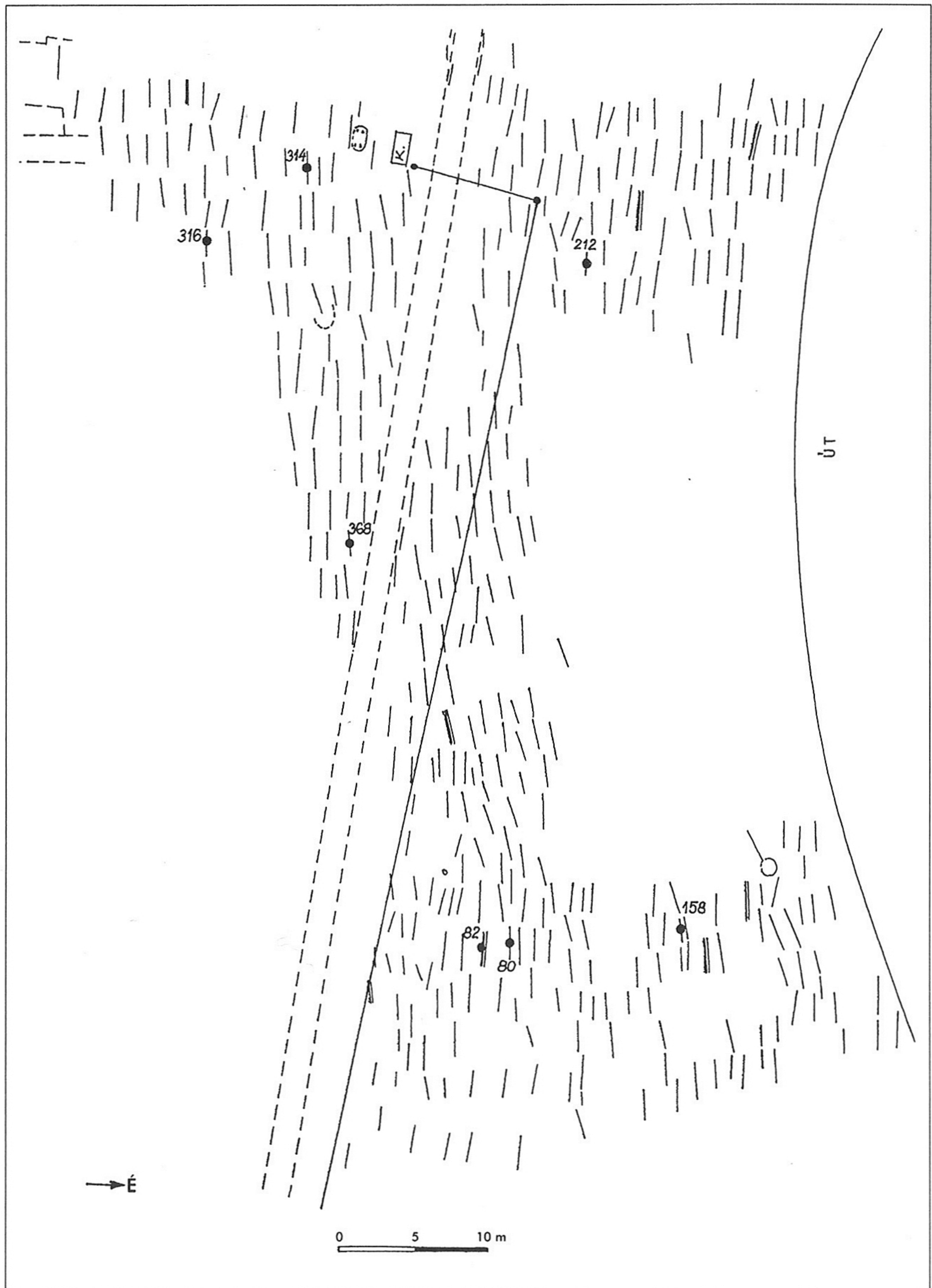
- ¹ Summary of the former excavations: S. PERÉMI 1984–85, 155–169. The find material from Sági' excavations were published by Róbert Müller közölte. (MÜLLER 1992, 264–284; Taf. 6–23.)
- ² We found many sherds from the Roman period, and ashy spots, among others, in the fillings of the graves of the Keszthely culture and brick fragments in various parts of the hill. A cremation early Roman grave was found beside the disturbed grave no. 289 of the Keszthely culture, and Károly Sági unearthed two late Roman inhumation graves much farther to the north from the excavation area.
- ³ A small earring with basket-pendant is usually 5 cm long and has a ring with a diameter of 4 cm. The large items are 7.1 cm long and the diameter of the ring is 5.5 cm. The measurements may diverge in both directions.
- ⁴ This number is not small considering that, according to research, there were only 16 items found in the Keszthely-Dobogó cemetery that counted several hundred graves. (KISS 1997, 137).
- ⁵ Placed in group IV (PERÉMI 2000, 44. Fig. 3. Table 1).
- ⁶ At group II. (PERÉMI 2000, 43. Fig. 1, Table 1)
- ⁷ The analysis was made in the Veszprém University with X-ray micro-analyser. Constitution: 88.49% calcium, 6.37% sil-

- Röntgen-mikroanalizátorral. Összetétel: 88,4% kalcium; 6,37% szilícium; 1,4 % foszfor; 0,84% kén és szennyező anyagok. A vizsgálatok elvégzéséért ez úton is köszönetet mondok Oravetz Dezsőnek.
- ⁸ PERÉMI 2000, 47–48, 7. ábra, 2. táblázat 7.
- ⁹ VI. csoportba sorolva. (PERÉMI 2000, 45–46. 5. ábra, 1. táblázat)
- ¹⁰ PERÉMI 2000, 48–49. 7. ábra, 2. táblázat 8.
- ¹¹ PERÉMI 2000, 47, 6. ábra, 2. táblázat 6.
- ¹² A kitöltő masszán kívül a vékony, préselt övveretek megerősítésére Tomajon vékony falapocskákat is használtak, akárcsak más Keszthely-kultúrák temetőiben. (ALFÖLDI 1926, 45)
- ¹³ A kőberakások alá, a kő fényének, csillogásának kiemelésére, a korabeli ötvösök vékony, arany fóliát helyeztek. A Keszthely-kultúrák, hasonló módon készült fibulák közül kiemelkedik a Keszthely-Fenekpuszta, Horreum 8. sírjának fibulája, amelynek hegyikristály kődísz alá Justinianus érmének másolatával díszített aranylemezt helyeztek. (BARKÓCZI 1971, 182, Taf. 77. 3; Lásd még STRAUB 1999, 203, 37. jegyzet)
- ¹⁴ Garam Éva a Lipp által közölt korongokat a hajdúszoboszlói típusú nyakékek egyszerű, helyi utánpótlásának tartja. (GARAM 1991, 169, 172) Bár kétségtelen, hogy díszítésükben sok közös vonás figyelhető meg, viszont funkciójukat tekintve lényeges különbség látszik. A hajdúszoboszlói darabot minden bizonnyal a ruhára varrták, míg a Lipp-féle, valamint a tomaji korongokat fibulaként viselték. Viseleti módját tekintve a hajdúszoboszlói ékszerhez közelebb áll a fibulaként tárgyalt nagykozári darab. (GARAM 1993, 110, Abb. 7.2) Nem kizárt, hogy utóbbi esetben talán a fibulák „továbbélésének” egyik esetével van dolgunk. A leírás szerint a hátlapja már nem volt meg, így a perembe fúrt lyukak segítségével erősítették a textilhez. (KISS 1965, 107)
- ¹⁵ Hasonló, részben rekeszekre osztott, kőberakásokkal díszített dobozfibulát mutat be Hampel Alsópáhok lelőhelyéről, Lipp Vilmos ásatásából (HAMPEL 1905, II. 705–706.), illetve ugyanazt Kuzsinszky Keszthely-Dobogó lelőhellyel, Csák Árpád ásatásából származóként (KUZSINSZKY 1920, 106–107, 146. ábra). A bizonytalan előkerülési körülményektől eltekintve a fibulának jó párhuzamai találhatók a kőberakásos és filigrándíszes, 7. századra keltezett meroving fibulák között (THIEME 1978, 418–420).
- ¹⁶ Fettich szerint a fibula restaurált és használhatatlan. Más tárgyakkal együtt kis fa dobozban helyezték a tulajdonos sírjába a 7. század utolsó évtizedeiben. (FETTICH 1964, 92, 95)
- ¹⁷ A csekély számú, jól dokumentált, alakos fibulát tartalmazó sír egyikéből sem került elő a kultúra jellegzetes kosaras fülbevalója. Ez esetleg a társadalmi rétegen belül más különbségekre is utalhat. (etnikai?, vallási? stb.)
- ¹⁸ A 82. sír, így fibulája is, a kosaras fülbevaló alapján nem sorolható a legkorábbi temetkezések közé. A korai kosaras fülbevalókkal szemben ebben az esetben a fülbevaló karikáját már kikalapálják, a kosárka alakú csüngő végét a később általánossá váló kúpos formára alakították ki. Méreteinél fogva, valamint többi lelete alapján viszont a korai darabokhoz áll közel.
- icon, 1.4% phosphorus, 0.84% sulphur and impurities. Here I would like to thank Dezső Oravetz for the analysis.
- ⁸ PERÉMI 2000, 47–48. Fig. 7, Table 2. 7.
- ⁹ In group VI (PERÉMI 2000, 45–46. Fig. 5, Table 1)
- ¹⁰ PERÉMI 2000, 48–49. Fig. 7, Table 2. 8.
- ¹¹ PERÉMI 2000, 47. Fig. 6, Table 2. 6.
- ¹² Beside the filling matrix, thin wooden plates were also used to strengthen the thin pressed belt plates at Tomaj, similarly to items in other cemeteries of the Keszthely culture (ALFÖLDI 1926, 45).
- ¹³ To stress the shine of the stones, the contemporary goldsmiths placed a thin gold foil under the stone inlays. The brooch from grave no. 8 from Keszthely-Fenekpuszta, Horreum excels from the similar brooches of the Keszthely culture. Here a small gold plaque decorated with the imitation of Justinian's coin was placed under the rock crystal inlay. (BARKÓCZI 1971, 182. Taf. 77. 3; See also STRAUB 1999, 203. Note 37).
- ¹⁴ According to Éva Garam, the discs published by Lipp are simple local imitations of the Hajdúszoboszló type torques (GARAM 1991, 169, 172). It is beyond doubt that there are many common features in the ornaments, but the difference in function seems to be significant. The item from Hajdúszoboszló was most probably sewn on a dress, while the discs published by Lipp and unearthed at Tomaj were worn as brooches. Regarding the way of wearing, the Nagykozár item discussed as a brooch is closer to the Hajdúszoboszló jewel. (GARAM 1993, 110. Abb. 7. 2) It is possible that in the latter case we witness a kind of “survival” of the brooches. According to the description, the back-plate was missing, and it was fastened to the textile through the holes pierced into the edges (KISS 1965, 107).
- ¹⁵ Hampel published a similar box brooch with stone inlays partly divided into panels from the Alsópáhok site from Vilmos Lipp's excavations. (HAMPEL 1905, II. 705–706), and the same item was published by Kuzsinszky with the provenance of Keszthely-Dobogó from Árpád Csák's excavations (KUZSINSZKY 1920, 106–107, Fig. 146). Disregarding the uncertain provenance, it has good analogues among the Merovingian brooches with stone inlays and filigree ornaments dated from the 7th century (THIEME 1978, 418–420).
- ¹⁶ According to Fettich, the brooch was restored and unusable. It was placed in the grave of the owner in a small wooden box together with other objects in the last decades of the 7th century. (FETTICH 1964, 92, 95)
- ¹⁷ None of the few, well-documented graves with figural brooches contained the characteristic find of the culture, the earring with basket-pendant. This may imply other differences within the social layer (ethnic? religious? etc).
- ¹⁸ Grave no. 82 and its brooch cannot be grouped among the earliest burials based on the earring with basket-pendant. Contrary to the early earrings with basket-pendants the hoop of the earring was already hammered and the terminal of the basket-shaped pendant was shaped to a conical form, which later became common. Judged from the measurements and the other finds of the grave, nevertheless, it stands closer to the early items.

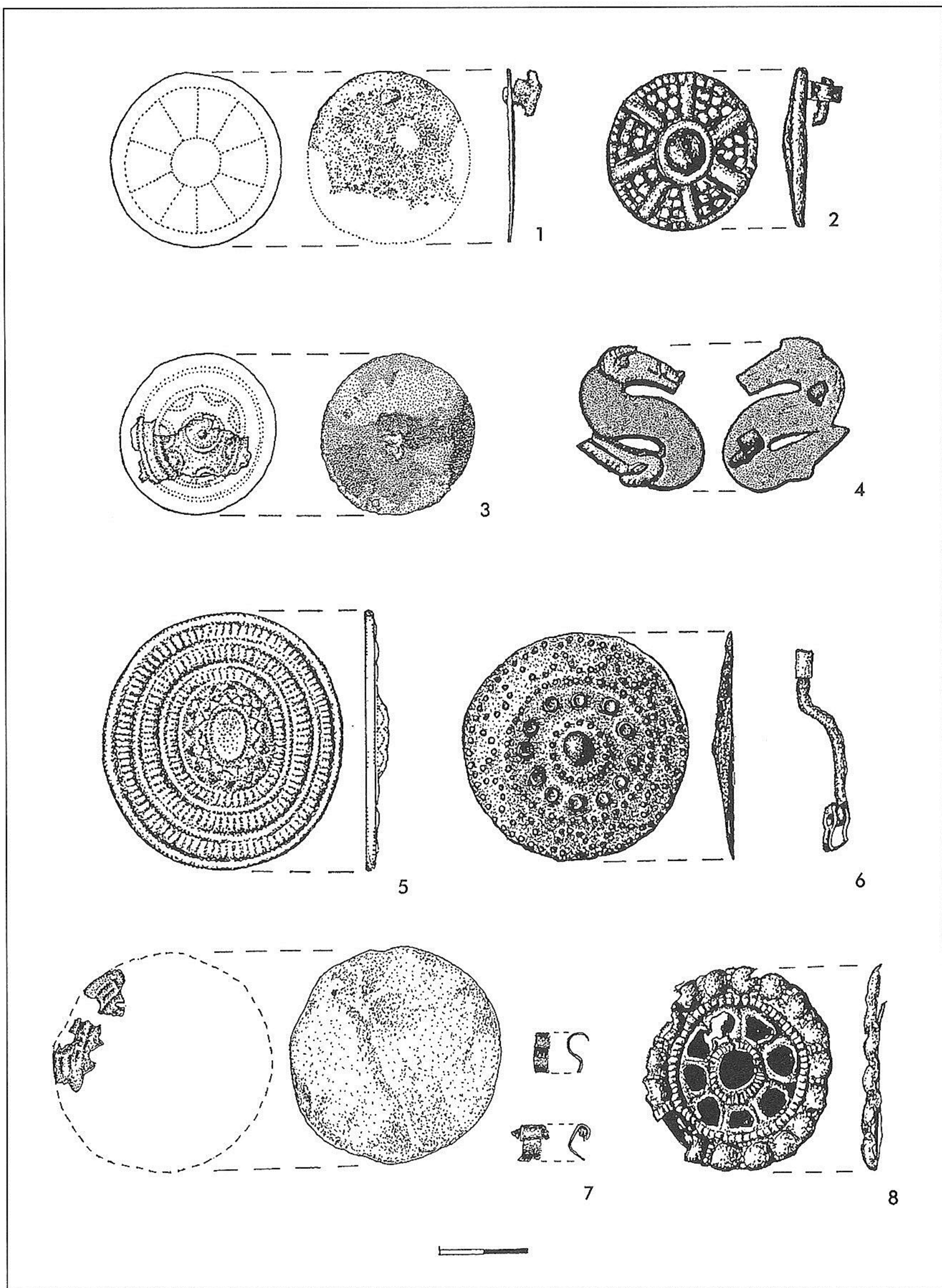
Irodalom ■ Bibliography:

- ALFÖLDI 1926 ALFÖLDI, A.: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien II. Leipzig-Berlin, 1926, 2–30.
- BARKÓCZI 1971 BARKÓCZI, L.: Das Gräberfeld von Keszthely Fenékpuszta aus dem 6. Jahrhundert und die frühmittelalterlichen Bevölkerungsverhältnisse am Plattensee. JRGZM 1971, 179–191.
- FETTICH 1964 FETTICH, N.: A jutasi avar temető revíziója. VMMK 1964, 79–118.
- GARAM 1991 GARAM, É.: Über Halsketten, Halsschmucke mit Anhängern und Juwelenträger byzantinischen Ursprungs aus der Awarenzeit. Acta ArchHung 1991, 151–179.
- GARAM 1993 GARAM, É.: Die Awarenzeitlichen Scheibenfibeln. ComArchHung. 1993, 99–134.
- GARAM 1996a GARAM, É.: Der byzantinische Anteil an der awarischen Kultur. In.: Reitervölker aus dem Osten. Hunnen+Awaren. Hrg.: F. Daim. Eisenstadt, 1996, 258–259.
- GARAM 1996b GARAM, É.: Byzantinische Elemente in Awarischem Fundgut. In.: Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava, 1996, 99–105.
- HAMPEL 1905 HAMPEL, J.: Alterthümer der frühen Mittelalters in Ungarn. I-III. Braunschweig, 1905.
- KISS 1965 KISS, A.: Pannóniai rómaikori lakossága népvándorláskori helybenmaradásának kérdéséhez. (Zur Frage des Fortlebens der römerzeitlichen Bevölkerung von Pannonia in der Völkerwanderungszeit). JPMÉ 1965, 61–123.
- KISS 1968 KISS, A.: A Keszthely-kultúra helye a pannóniai kontinuitás kérdésében. (The Place of the Keszthely Culture in the Problem of the Roman Continuity in Pannonia). ArchÉrt 95 (1968) 93–101.
- KISS 1977 KISS, A.: Avar cemeteries in county Baranya. In.: Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Ed. I. Kovrig. Budapest, 1977, Vol. 2.
- KISS 1979 KISS, A.: A népvándorlás és a magyar honfoglalás kora Baranyában. In.: Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. Pécs, 1979, 331–423.
- KISS 1997 KISS, G.: A Keszthely-dobogói avar temető. ZM 8 (1997) 115–160.
- KOROŠEC 1979 Korošec, P.: Zgodnjerednjevska archeološka slika Karantanskih slovanov I–II. Ljubljana, 1979.
- KUZSINSZKY 1920 KUZSINSZKY, B.: A Balaton környéknek archaeológiája. Budapest, 1920.
- LIPP 1884 LIPP, V.: A keszthelyi sírmezők. Budapest, 1884.
- MARTIN 1991 MARTIN, M.: Tradition und Wandel der Fiebelgeschmückten Frühmittelalterlichen Frauenkleidung. JRGZM 1991, 629–680.
- MRT I. MRT I.: Magyarország Régészeti Topográfiája. Veszprém megye régészeti topográfiája. 1. A keszthelyi és a tapolcai járás. Írta: Bakay, K., Kalicz, N., Sági, K. Szerk.: Sági, K. Budapest, 1966.
- MÜLLER 1992 MÜLLER, R.: Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. Awaren Forschungen. Institut für Ur-und Frühgeschichte der Universität Wien, 1992, 251–307.
- MÜLLER 1996 MÜLLER, R.: Keszthely-kultúra. III. fejezet A római imperium határvidékén. In.: Évezredek üzenete a láp világából. (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992). Kaposvár–Zalaegerszeg, 1996, 98–102.
- PAPP 1963 PAPP, L.: A nagyharsányi avar kori temető. JPMÉ 1963, 113–141.
- S. PERÉMI 1984–85 S. PERÉMI, Á.: A Lesencetomaj-Piroskereszt Keszthely-kultúras temető. (Előzetes jelentés). MFMÉ 1984–85/2, 155–169.
- S. PERÉMI 2000 S. PERÉMI, Á.: A Lesencetomaj-Piroskereszt Keszthely-kultúras temető fülbevalói. VMMK 21 (2000) 41–75.

- SÁGI 1961 SÁGI, K.: Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpusztá.
Acta Antiqua 1961, 397–451.
- SÁGI 1984–1985 SÁGI, K.: Adatok a Keszthely-kultúra korai szakaszának ötvösiparához.
(Daten zur Goldschmiedeindustrie in der frühen Periode der Keszthely-
kultur. ZGy 21 (1984–1985) 23–30.
- STRAUB 1999 STRAUB, P.: A Keszthely-kultúra kronológiai és etnikai hátterének újabb
alternatívája. ZM 1999, 195–224.
- THIEME 1978 THIEME, B.: Filigranscheibenfibeln der Merowingerzeit aus Deutschland.
BRGK 1978, 383–500.
- TÓTH 1991 TÓTH, E.: A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek
forrásértékéről. Magyar egyháztörténeti vázlatok. II. 1991, 17–33.

1. kép. Lesencetomaj-Piroskereszt temető korongfibulás sírjai.
 Fig. 1. Graves with disc brooches in the Lesencetomaj-Piroskereszt cemetery

2. kép. 1 – 80. sír; 2 – 314. sír; 3-4 – 82. sír; 5 – 158. sír; 6 – 316. sír; 7 – 212. sír; 8 – 368. sír.
 Fig. 2. 1 – grave no. 80; 2 – grave no. 314; 3-4 – grave no. 82; 5 – grave no. 158;
 6 – grave no. 316; 7 – grave no. 212; 8 – grave no. 368.